

RALF UOLDOEMERSON QARASHLARIDA TABIAT, RUH VA INSON

Orifov Omadbek Axrorjon O'g'li

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8429774>

Axloq va falsafa: "Insonning ruhi bizning falsafiy rejalarimizning prototipi bo'lib xizmat qilishi kerak, xuddi uning tanasi ehtiyojlari unga turar-joy binosini qurishda hisobga olinadi".¹ Faylasufning yuqoridagi fikrida inson hayotining asosi bo'lmish ruhni tahlil qilib, u orqali butun inson hayotini bilish mumkin. Butun hayotni bilish o'z – o'zidan taqdir bilish mumkin degani. Ammo inson o'z taqdiri sirini bilish yo'lida bir qadam tashlamadi, bu masalada hamma narsada aqldan ozganga o'xshaydi. Bunga quyidagicha ta'rif beradi. Bizning boshimiz va ko'rinmas osmon o'rtasida hech qanday to'siqlar yo'q. Xudoni odamdan ajratib turadigan to'siqlar yo'qligini aytadi. Chunki Yaratgan o'z mehnat maxsulini o'zidan uzoqlashtirishga hech qanday asos yo'q. Bu faqat ongning o'z vazifasidan chalg'ishi bilan izohlash mumkin xolos. Shuningdek bizning fikrlarimiz ham yuqoridan kelgan tuhfadir. Ammo mavjudligimizning asosi bo'lgan bunday fikrlar qayerdan keladi. Insonning aslmanbai qayerda?. Bu nomalum. Yangi axborotlar kelgan inson barcha narsani unutadi. Xudo bilan aloqaga kirishadi. Olam uning uchun bir butun. Hamma narsaning sababi va mavjudligining manbai ma'lum bo'ladi. Bilimlar shunday yog'ilib keladiki u tugamaydi. Uning uchun hech qanday foniy chegaralar yo'q. Barcha narsa unga so'ylaydi. O'zalari haqida so'ylaydi. Birinchi sabab haqida, uning buyukligi haqida so'ylaydi. Bu bilimning oxiri ko'rinmaydi. Undan inson zavq oladi. Bu zavq unga og'irlik qilmaydi. Bu bilim ijtimoiy hol bilan chegaralanmagan, yoki qandaydir diniy xuroflar bilan bulg'anmagan yoki qandaydir so'z qoliqlariga solinmagan. U kulguli, hazillomus, yoqimli ko'rinishga ega bo'lgan deb tariflaydi Emerson. Mana nima uchun faylasuf bunday bilimlarni istagan insonga, istagan vaqtda ma'lum bo'lishini yoqlagan. Chunki Cherkov bunday bilimlarga ega bo'la olmaydi, ular oldindan belgilab qo'ygan dogmalariga qattiq yopishib olgan qolgan har qanday yangi bilimlarni rad etadi. Shahar hayoti esa bunga mistika deb qaraydi va ishonmaydi. Emerson bunday qarashlar tasavvufga ham yaqin tursada, u bilan bog'lashni xohlamaydi. Sababi esa tasavvufda bunday bilimlar uchun olahida tayyorgalik bo'lishi kerak. Tanlanganlar bunga erishishlari mumkin. Bu yo'l juda og'ir va uzoq davom etadi deb biladi. Uning bunday qarashlari balki Amerika demokratiyasining falsafaga kirishi bilan izohlash mumkin.

Inson sirli bilimlarga ega bo'lishi uchun yolg'iz qolishi kerak. Faqat bu yolg'izlik tabiat qo'ynida bo'lmog'i lozim. Katta shaharlarda insonlar tabiat bilan biralik hissini yo'qotadi. O'zligini yo'qotadi. O'rmon faylasuf uchun ana shunday o'zlikka qaytish uchun eng qulay joydir. Chunki u yerda o'simliklar va insonlar o'rtasida hali ham mistik aloqa mavjud. Shahar va qishloqlarda bunday olaqni odamlar kundalik tashvishlar sababli uzib qo'ygan. Emerson Yolg'izlikda birgalikni tuyadi. Insonlar orasida inson jismonan yolgiz bo'lmasligi mumkin, lekin u ruhamn yolg'izlikka uchragan bo'ladi dydi. Insoniyat dastlabki paydo bo'lgan davrlarda tabiat bilan kuchli aloqada bo'lgan, keyinchalik uzoqlashib butunlay begonalashuv yuz berganiga ishonadi. U katta shaharlardan ko'ra, ko'p odamlardan ko'ra bepayon sahroni, yolg'izlikni afzal ko'radi.

¹ Ralf Uoldo Emerson essey

“O'rmon darvozalarida dunyoning hayron qolgan odami katta va kichik, dono va ahmoqona shahar hisob-kitoblarini tark etishga majbur bo'ladi”.²

O'rmonlarni ilohiy maskan sifatida ko'radi. Unda inson ongidan tashqari holat bo'lib, u yerda fikrlovchi sifatida emas balki faqat tinglovchi va bilovchi bo'lib qoladi. Bizning barcha fikrlarimiz ustidan tabiat g'alaba qozonadi. Buning uchun unga hech qandan din va hech qanday cherkov keark emas. Va bu yerdan hudoning amrlari to'g'ridan – to'g'ri amalga oshishini aytmoqchi bo'ladi. O'rmonlarni Emerson aqlning eski uyi sifatida biladi. U yerda aqlimiz va boshqa barcha tana a'zolarimiz oziqlanadi, kuchga to'ladi. Bizning shaharlarimiz tuyg'ularimizga hech qanday xona bermagani singari, o'rmonda tuyg'ularimiz o'z tarixini topadi va biladi. Nafaqat tuyg'ularimiz, ruhimiz va tanamiz ham tabiatning bu ilohiyligi bilan biragalikda poklanishga erishadi. Porlangan ruh esa tana bilan aloqasini kuchaytiradi. Natijada inson ham ruhan, ham jismonan ilohiy bir zavqqa erishadi. Mana shu zavq insonni yuksaltiradi. Emersonning “Tabiat” asarni yozishining sababi ham shundan iborat. Tabiatni eng ko'p biladigan, suvda, o'simliklarda, yerda, osmonda qanday yaxshiliklar va fazilatlar borligini bilan inson eng shoxona va eng boy inson hisoblanadi deb yozadi faylasuf. Eng buyuk ulug'vorlik bu yer va osmonning uchrashuvidir. Shuningdek faylasuf tabiatdagi hodisalarni qadimgi yunon afsoanlari bilan bog'laydi. Tushuntirishga harakat qiladi. Bu harakati bilan faylasuf ham yunon falsafasi bilan yaqindan tanishligi va tushuntirishning o'zigaxos usulini qo'llagan. Tabiatning go'zalligini tanqidchiga qiyoshlaydi u bizning sota jamiyatimizni, uylarimizni, shaharlarimizni ustidan shikoyat qilayotgandek go'yo. Emerson tabiatni bir butun ko'radi. Har bir daraxt, o'simlik, daryolar, tog'lar barcha tabiatning bir qismidir. Uning panteistik qarashlari monoteizm bilan birikkan. Mana shu nuqtai nazardan uning tushunchalari qadimgi hind va ilk o'rta asr yevropa falsafasiga yaqin turadi.

Insonda hudbinlik bor, qachonki inson undan qutulsa tabiat unga o'z sirlarini ochadi. Bu orqali insonda qamalib qolgan ilohiy ruh o'zini namoyon qiladi. Agarda tabiatni hudbinlarcha faqat moddiyat uchun o'ragilsa bunda tabiat ham insonga faqat bir qismini namoyon qiladi. Vaqt va makonni cheksizligi takidlab tabiatni yana ulug'ligini ko'rsatadi. Ralf Uoldo Emerson ruhning o'lmasligi haqidagi davolar bilan chiqadi. Chunki olamiy ruh bu koinotning bir qismi, tabiat esa qolgan bo'lagi. Demak inson ham ruh, ham tabiatning bir qismidir. Faylasuf aynan ana shu insonning o'z qismlaridan ajralib baxtsiz yashayotganidan afsusda edi. Harakat va o'zgarish yoki harakatsizlik materiyani oddiylkdan murakkab holatga keltirdi. Demak materiya doimiy harakatga ega va bu uning mavjudligining asosiy shartidir. Tabiat doim izchil garchi u o'z qonulariga zid bo'lsa ham. Uning o'zi yaratadi va yo'q qiladi. O'zi qurollantirib, o'zi mahrum qiladi. Yuqoriga ko'tarib, uloqtiradi. Hayvonlarni, o'simliklarni yashovchanligin oshirib, boshqalarini mahrum etadi. Vaqti kelganda esa o'zini ham shunday taqdir kutadi. Faylasuf bunday fikrlarni insonga bildirmaydi, Chunki insonga koinot tomonidan aql berilganiga ishonadi. Tabiatda narsalar shu qadar kuchli bog'langanki, birining qismniga qarab qolganlari haqida xulosa chiqarish mumkin. Butun olamni bir butun ko'ra olish haqidagi qarashlarning ildizi qadimgi hind falsafasiga borib taqaladi. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, olam bu ruhning zaruriyatidir. Ammo ruh bu birinchi sababdir. Insonda aqldan tashqari ahmoqlik ham mavjud bo'lib, u to'g'ri yo'ldan adashtiradi. Ya'ni uydan uzoqlashtiradi. O'z uyidan uzoqlashmagan insonni esa faylasuf hali voyaga yetmagan,

² Ralf Uoldo Emerson “Tabiat” essey

kindigi kesilmagan bolaga qiyoslaydi. Bunday insonni Emerson ruh uchun tug'ilgan. Uning hayoti shunday yosh boladek hokisor kichadi va o'z vazifasini bajaradi. Tabiatning bunday farzandi donolikda ustun bo'lib, faqat bu donolikni adaiyot yoki boshqa fanda emas balki donolikning boshqa xizmakori orqali amalga oshiradi. Unda unga tabiatning va ruhning o'zi yordam beradi.

Ralf Uoldo Emerson tabiatni zohiran va botinan shuntirib boradi. Bu uning dualizm tarafdori ekanini ko'rsatadi. "Doiralar" esseyida tabiatda qattiq asos yo'qligini koinot har doim oquvchan yoki o'zgaruvchan deb biladi.

"Oh, yolg'izlik, inson jamiyatda ham, xonada ham yolg'iz bo'lishi kerak. Hech kim men bilan bo'lmasa ham, men o'qiganimda va yozganimda yolg'iz emasman. Ammo agar inson yolg'iz qolsa, unga yulduzlar boqadi. O'sha samoviy olamlardan keladigan nurlar ajralib chiqadi".³ Yuqorida aytilganidek inson topishi uchun yolg'iz qolishi lozim. Shunda unga emanatsiya hodisasi yuz beradi. Unga ilohiy bilimlar yuboriladi. Emerson bunday bilimlarga qadimda payg'ambarlar ega bo'lganini aytadi. Yulduzlardan yog'ilgan nur insonga singishi uchun aql ochiq va boshqa ortiqcha narsalardan bo'sh bo'lmog'i lozim. Tabiat hech qachon dono qalb uchun o'yinchoq bo'lmagan. Gullar, hayvonlar va tog'lar uning eng yaxshi soatlar barcha hikmat aks, va qanday baxtli bolaligining soddaligi bilan edi. Tabiat haqida shu tarzda gapirganda, qalbimizda aniq, ammo eng she'riy tuyg'u paydo bo'ladi. Bu izning yaxlitligini ko'rsatadi ko'plab tabiiy ob'ektlardan.

Darhaqiqat, kattalar ozgina tabiatni ko'ra oladi. Ko'pchilik quyoshni ko'ra olmaydi. Hech bo'lmaganda ular juda yuzaki ko'rishga ega. Quyosh faqat odamning ko'zlarida porlaydi, lekin bolaning ko'zlari va qalbida. Tabiatni sevuvchi-bu ichki va tashqi sezgilari hali ham bir-biriga to'g'ri sozlangan.

Kim etuk yillarida ham go'daklik ruhini saqlab qoladi. Osmon va er bilan muloqot uning kundalik ratsionining bir qismiga aylanadi. O'rmonda abadiy yoshlik. Xudoning ekishida, qadr-qimmat va muqaddaslik hukmronligi, abadiy bayram kiyingan va mehmon ming yil davomida qanday zerikish kerakligini bilmaydi. O'rmonda biz aql va imonga qaytamiz. U erda men tabiat tuzata olmaydigan hech qanday sharmandalik yoki falokat (ko'zlarimdan) menga tushmasligini his qilaman. Yalang'och yerda turib, boshim toza havoda cho'milib, cheksiz kosmosga ko'tariladi. Barcha jirkanch egoizm yo'qoladi. Men shaffof ko'z olmasiga aylanaman. Men hech narsa emasman. Borliqning kosmik oqimi men orqali aylanadi. Men qismi yoki zarracha emasman. Men go'zallikning erkin va o'lmas sevgilisiman. Cho'lda men ko'cha yoki shaharchadan ko'ra azizroq va yaqinroq narsani topaman. Tinch manzara, ayniqsa, uzoq ufqda odam o'z tabiati kabi go'zal haqida o'ylaydi. Dalalar va o'rmonlar keltirgan eng katta zavq-bu odamlar va o'simliklar o'rtasidagi mistik aloqaga ishora. Men yolg'iz emas va tan olinmaydi. Ular menga bosh irg'adilar va men ularga bosh irg'adim.

Bo'ronda titrayotgan daraxt shoxlari ham yangi, ham eski. Ajablanarli lekin hali ham noma'lum. Effekt yuqori fikrlar yoki yaxshi his-tuyg'ularga o'xshaydi, men to'g'ri fikrlayotganimga va to'g'ri harakat qilayotganimga ishonganimda meni qamrab oladi. Ammo hech shubha yo'qki, bu zavq olish qobiliyati tabiatda emas, balki odamlarda yoki ularning uyg'unligida yashaydi. Bu zavqlardan me'yorida bahramand bo'lish kerak. Tabiat har doim ham bayramona liboslarga aldanmaydi, lekin kecha tutatqi tutatgan va nimfaning o'ynoqiligi

³ Ralf Uoldo Emerson "Doiralar" essey

kabi porlagan sahna bugun melankoliya bilan qoplangan. Tabiat har doim ruhning rangini kiyadi. O'z olovining issiqligi muammoga duch kelgan odamga qayg'u keltiradi. Keyin landshaftga nisbatan nafratning bir turi bor o'zini aziz do'stining o'limi bilan yo'qotgan odam kabi his qiladi. Osmon yopilishi bilan kamroq ulug'vor aholining past qiymati tufayli.⁴

References:

1. R Emerson Tabiat asar
2. R Emerson Doiralar essey
3. R Emerson Do'stlik essay

⁴ Ralf Uodo Emerson asari